

VAN PEDAGOGISCHE TIK TOT KINDERMISHANDELING

DE CULTURELE DIVERSITEIT IN NEDERLAND

Inleiding

Het onderwerp van deze factsheet is het slaan van kinderen binnen verschillende culturen in Nederland. Het gaat dan om het hele spectrum: van een 'pedagogische' tik tot fysieke kindermishandeling. We geven de feiten en cijfers zoals die op dit moment bekend zijn. Hiermee willen we het inzicht van beroepskrachten vergroten in de oorzaken en gevolgen van slaan en hun handvatten bieden waardoor zij ouders kunnen ondersteunen bij het geweldloos opvoeden van hun kinderen.

'Kinderen moeten worden beschermd tegen alle vormen van mishandeling, lichamelijk, psychisch en seksueel, binnen en buiten gezinsverband. De staat draagt zorg voor preventie en voor behandeling.'
(Samenvatting artikel 19 van het *Internationale Verdrag inzake de rechten van het kind*)

De onderwerpen die in deze factsheet aan de orde komen zijn achtereenvolgens:

- Begripsafbakening: wat betekenen termen als fysieke straf en fysieke kindermishandeling?
- De omvang: hoe vaak komen fysieke straf en fysieke kindermishandeling voor binnen verschillende culturen in Nederland?
- De gevolgen van fysieke straf en de invloed van cultuur hierop.
- Factoren waarvan uit literatuur bekend is dat zij de kans op het ontstaan van problematische opvoedingssituaties en kindermishandeling vergroten.
- Opvoedingsvragen en problemen van ouders
- Opvoedingsondersteuningsprogramma's die ouders kunnen helpen hun kinderen zonder fysieke straf op te voeden.
- Literatuur en websites.

Waar gaat deze factsheet over?

Er zijn verschillende termen om het lichamelijk straffen in de opvoeding van kinderen aan te duiden. Denk bijvoorbeeld aan begrippen als 'pedagogische of corrigerende tik', 'lijfstraf' of 'fysieke bestraffing'. Ouders gebruiken vaak termen als 'een draai om de oren', 'een klap' of 'een dreun'. In deze factsheet hebben we het over *fysieke straf* en *fysieke kindermishandeling*. Met *fysieke straf* bedoelen we het controleren of corrigeren van het gedrag van kinderen door het gebruik van fysieke kracht. In de meeste gevallen gaat het dan om slaan, met de hand of met een voorwerp.

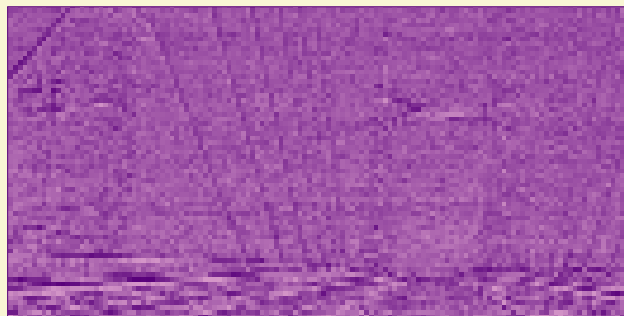
De officiële definitie van kindermishandeling volgens de Wet op de jeugdzorg (2005) is: 'Elke vorm van de voor de minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of sociale aard die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een afhankelijkheidsrelatie staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek letsel of psychische stoornissen.' Bij *lichamelijke* of *fysieke kindermishandeling* gaat het dus om de gewelddadige manier waarop ouders omgaan met hun kind, bewust of onbewust, waardoor het kind ernstige lichamelijke of psychische schade oploopt of kan

oplopen. De vraag doet zich voor waar de grens ligt tussen fysieke straf en fysieke mishandeling. Volgens Rensen (1992) kan fysiek straffen als kindermishandeling worden aangemerkt als:

- het zeer regelmatig plaatsvindt;
- de ernst ook binnen de eigen groep als buitenproportioneel wordt gezien;
- het zich richt op één bepaald kind (het 'zwarte schaap');
- het niet wordt gebruikt op zogenoemde pedagogische momenten, maar om de woede van de ouder te bekoelen.

Hoewel fysieke straf en kindermishandeling overal voorkomen, keurt geen enkele cultuur mishandeling van kinderen door hun ouders goed. Tussen en binnen culturen zijn verschillen in opvattingen over een goede opvoeding en over de grens waar gelegitiemeerde opvoedmiddelen ophouden en kindermishandeling begint. Het vaststellen van de grens tussen slaan en mishandeling is moeilijker in culturen waarin men gewend is lijfstraffen te gebruiken.

Fysieke straf is dus niet per definitie hetzelfde als kindermishandeling. Fysieke straf kan wel uit de hand lopen en ontaarden in kindermishandeling. Volgens Fontes (2005) zijn de meeste incidenten van fysieke kindermishandeling begonnen als vorm van disciplineren. De ouder gebruikt een lijfstraf met de bedoeling het kind te straffen, een les te leren of ongehoorzaamheid te corrigeren, maar het kind is gewond geraakt als gevolg van onbedoeld of opzettelijk gebruik van kracht. Gebruik van fysieke straf kan om verschillende redenen ontaarden in mishandeling. Ten eerste verliezen milde vormen van fysieke straf op den duur hun effectiviteit, waardoor ouders zich genoodzaakt zien steeds zwaardere fysieke straffen in te zetten. Ten tweede vertrouwen ouders die ervan overtuigd zijn dat fysieke straffen effectief zijn, niet op andere manieren van corrigeren van regeloverschrijdend gedrag van hun kinderen. Ten derde vergroot het frequent lichamelijk straffen van kinderen de kans op mishandeling. Immers, als ouders hun kinderen nooit slaan, is er ook geen risico van te hard te slaan. Bovendien stellen Benjet en Kazdin (2003) dat stressvolle leefomstandigheden van de ouders de kans aanzienlijk vergroot dat slaan escaleert en ontaardt in mishandeling.

'Preventie van kindermishandeling is onbegonnen werk zolang we het gewone alledaagse geweld als opvoedmiddel blijven accepteren en toepassen' (Baartman 1993).

Over welke gezinnen gaat het?

Deze factsheet gaat over gezinnen in Nederland. De Nederlandse Gezinsraad (Distelbrink, Lucassen en Hooghiemstra 2005) definieert een gezin als 'elk leefverband waarin een of meer kinderen worden opgevoed'. In Nederland is een op de drie huishoudens een gezin. In totaal zijn er ruim 2,5 miljoen gezinnen in Nederland. Uit recente cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (Distelbrink en Hooghiemstra 2005) blijkt dat een op de vijf gezinnen van niet-Nederlandse afkomst is. In deze factsheet gaat het over de vijf grootste bevolkingsgroepen in Nederland: Nederlanders, Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. We spreken van een allochtoon gezin als ten minste een van beide ouders buiten Nederland is geboren.

Op dit moment wordt de meerderheid van de Turkse en Marokkaanse gezinnen gevormd door twee allochtone ouders: in respectievelijk

82% en 87% van deze gezinnen zijn beide ouders buiten Nederland geboren. Surinaamse en Antilliaanse gezinnen zijn vaker gemengd: in respectievelijk twee van de vijf en drie van de vijf van deze gezinnen is een van beide ouders in Nederland geboren.

Over tien jaar zal een veel groter deel van de allochtone ouders in Nederland zijn geboren en getogen en dus tot de tweede generatie behoren. In de leeftijdsgroep van ouders is dan in de vier grote etnische minderheidsgroepen een derde tot de helft in Nederland geboren (Distelbrink en Hooghiemstra 2005).

Hoe vaak komen fysieke straf en fysieke kindermishandeling voor?

Fysieke straf

Als ouders vinden dat ze hun kinderen moeten corrigeren doen de meesten dat door hun kinderen te waarschuwen, af te zonderen of hun iets leuks te onthouden. Daarnaast gebruikt een deel van de ouders van kinderen tussen 0 en 12 jaar een tik als opvoedmiddel. Uit het 0-12-jarigenonderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau / TNO-Kwaliteit van Leven blijkt dat 26% van de ouders met een kind van 14 maanden, 31% van de ouders met een kind van 3 jaar en 18% van de ouders met een kind in de basisschoolleeftijd (4 tot 12 jaar) wel eens een tik geeft (Zeijl, Crone e.a. 2005).

Nijsten (in: Pels 2000) heeft het opvoedingsgedrag van Nederlandse, Turkse, Marokkaanse, Surinaams-Creoolse en Chinese ouders met elkaar vergeleken. Haar analyse is gebaseerd op de opvoedingsonderzoeken onder Nederlandse gezinnen (Rispen, Hermanns en Meeus 1996), Turkse gezinnen (Nijsten 1998), Marokkaanse gezinnen (Pels 1998) en Surinaams-Creoolse gezinnen (Distelbrink 1998). De verschillen tussen de groepen blijken klein. In de groep ouders met kinderen van 4 tot en met 18 jaar straft ongeveer een derde van alle allochtone moeders haar kind (vrijwel) nooit in de situaties die aan hen werden voorgelegd. Dit is vergelijkbaar met het gedrag van Nederlandse moeders. Van de Nederlandse moeders die hun kind wel eens straffen zegt 17% een 'draai om de oren of een tik' te gebruiken. Bij de Turkse moeders gebruikt 20% wel

eens fysieke straf. Bij de Marokkaanse en Creoolse moeders maakt 25% wel eens gebruik van een tik.

De manier van straffen en belonen van kinderen blijkt samen te hangen met een aantal kenmerken in de achtergrond van gezinnen. Zo hangt bij de Surinaams-Creoolse gezinnen de manier van straffen en belonen samen met de generatie van de moeder en het opleidingsniveau. Naarmate Creoolse moeders hoger opgeleid zijn maken ze minder gebruik van machtsuitoefening en slaan bij overtredingen van hun kinderen. De tussengeneratie moeders, dat wil zeggen degenen die tussen hun zesde en zestiende jaar zijn gemigreerd, maken het meest gebruik van slaan of een tik geven. De eerste generatie maakt het minst gebruik van fysieke straf.

Bij de groep Turkse moeders blijkt eveneens de tussengeneratie en daarnaast moeders van de tweede generatie het meest gebruik te maken van een tik bij een overtreding van het kind. Ook bij deze groep straft de oudere generatie het minst frequent. Deze bevindingen kunnen volgens de onderzoekers mogelijk worden verklaard door de samenhang tussen de generatie van de moeder en de leeftijd van het kind. Moeders die tot

jongere generaties behoren hebben jongere kinderen, die over het algemeen meer fysiek gestraft worden. Zowel binnen de Nederlandse groep als binnen de allochtone groepen neemt het fysiek straffen af naarmate kinderen ouder worden.

Onder Marokkaanse gezinnen komt fysieke straf vooral voor bij laagopgeleide ouders. De moeders in het onderzoek geven aan geen alternatief te kennen. De manier waarop ouders het gedrag van kinderen controleren/corrigeren hangt vaak ook af van de grootte van het gezin en de leeftijd van de kinderen. In grote gezinnen geven moeders eerder straf. Fysiek straffen komt bij Marokkaanse moeders ook vaker voor naarmate zij van een oudere generatie zijn.

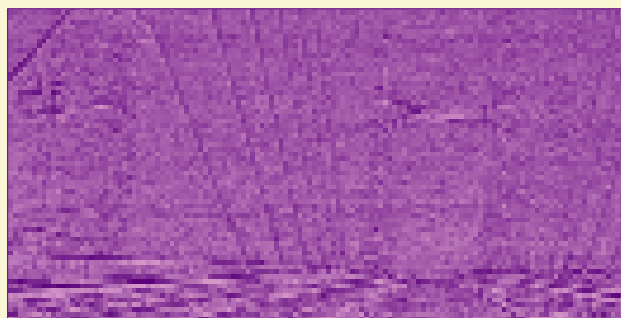
Pels (2002) concludeert wel dat slaan als controle-middel in het algemeen steeds minder wordt gebruikt: in gezinnen maken preken, uitpraten en onderhandelen hun opgang. Onderlinge verschillen in opvoedingscultuur nemen af: ook in allochtone gezinnen wordt fysieke bestraffing een marginaler verschijnsel. Slaan wordt langzamerhand een uiterste redmiddel als niets anders meer werkt.

Fysieke kindermishandeling

Hoe vaak fysieke kindermishandeling daadwerkelijk in Nederland voorkomt is onbekend. Naar schatting worden jaarlijks minimaal 80.000 kinderen mishandeld door hun ouders. Dit cijfer is grotendeels gebaseerd op Amerikaans onderzoek en betreft alle vormen van kindermishandeling (Wolzak en Ten Berge 2005).

Momenteel wordt door de Vrije Universiteit en PI Research onderzoek gedaan onder leerlingen van het voortgezet onderwijs naar onveilige en bedreigende situaties die zij in het afgelopen jaar hebben meegemaakt, waaronder kindermishandeling. Daarnaast doet de Universiteit van Leiden onderzoek naar de bekendheid met gevallen van kindermishandeling onder beroepsbeoefenaren. De resultaten zijn naar verwachting begin 2007 bekend.

Iedereen die een vermoeden heeft van kindermishandeling, kan voor een advies/consult of melding bellen met het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK). In 2005 is 38.052 keer contact opgenomen met een AMK. In 20,9 % van de meldingen, 21,3% van de consulten en 16,5% van de adviezen ging het om een vermoeden van lichamelijke

mishandeling (Wolzak 2006). 70,3% van het totaal aantal meldingen en 73,2 % van alle adviezen en consulten betreft Nederlandse gezinnen. Bij 25,6% van de meldingen gaat het vermoedelijk over gezinnen met een allochtone achtergrond. Van de totale groep allochtone gezinnen betreft het in 13,7% van de meldingen gezinnen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse afkomst. Bij de advies- en consultgesprekken is het percentage 'onbekend' zeer hoog waardoor het niet mogelijk is precieze gegevens over de afkomst van de gezinnen te melden.

Uitgaande van het gegeven dat op 1 januari 2006 22,4% van alle Nederlandse kinderen van allochtone afkomst is, blijkt dat bij de meldingen allochtone kinderen enigszins oververtegenwoordigd zijn (Wolzak 2006). Hoe vaak lichamelijke kindermishandeling voorkomt binnen de verschillende groeperingen is op grond van deze cijfers echter niet te zeggen.

Wat zijn de gevolgen van fysieke straf?

De afgelopen veertig jaar is veel onderzoek gedaan naar fysieke bestraffing van kinderen. In die onderzoeken staan twee visies centraal. De eerste visie, waarvan de aanhangers volledig tegen het gebruik van fysieke bestraffing zijn, gaat ervan uit dat fysieke straf onder alle omstandigheden negatieve gevolgen heeft voor de ontwikkeling van kinderen, zowel op korte termijn als op lange termijn. Volgens deze visie leidt fysieke straf onder andere tot agressie, gedragsproblemen, criminaliteit en partnergeweld. Zo leren kinderen door het gedrag van hun ouders dat problemen worden opgelost met geweld. De kans dat ze in interacties met anderen ook geweld zullen gebruiken wordt hiermee vergroot.

Onderzoekers die zich scharen achter de tweede visie gaan ervan uit dat de gevolgen van fysieke straf afhankelijk zijn van de omstandigheden waaronder het plaatsvindt: fysieke straf kan schadelijke gevolgen hebben, maar onder bepaalde omstandigheden ook positieve. De gevolgen zijn mede afhankelijk van de betekenis die het kind aan het slaan toekent. Die betekenis wordt beïnvloed door onder andere leeftijd van het kind, opvoedingscontext en culturele achtergrond (Benjet en Kazdin 2003).

Benjet en Kazdin (2003) bespreken twee recente meta-analyses naar de effecten van slaan, die van Larzelere en Gershoff. In de studie van Larzelere staan de effecten van slaan op kinderen jonger dan 13 jaar centraal. De studie van Gershoff gaat over het verband tussen fysieke bestraffing en een aantal problemen, waarvan sommige zich in de kindertijd manifesteren en andere later in het leven. Ondanks verschillen in vraagstelling komen beide onderzoekers tot een aantal dezelfde conclusies:

- Lichamelijke straf wordt gevolgd door onmiddellijke gehoorzaamheid. Dit betekent dat kinderen die lichamelijke bestraft zijn over het algemeen gelijk stoppen met het ongewenste gedrag en gedrag gaan vertonen dat op dat moment van hen gevraagd wordt.
- De effecten van slaan hangen samen met de leeftijd van het kind. Larzelere concludeert dat het effect van onmiddellijke gehoorzaamheid sterker is bij kinderen van 6 jaar en jonger.

De kans op negatieve effecten, zoals agressief en antisociaal gedrag, is groter bij oudere kinderen. Gershoff toonde aan dat het verband tussen agressie en antisociaal gedrag en fysieke bestraffing het sterkste was bij kinderen tussen 10 en 12 jaar.

- Regelmatige fysieke bestraffing leidt tot negatieve uitkomsten. Larzelere stelt dat wanneer kinderen een tot drie keer per week worden geslagen, dit voor hen negatieve gevolgen heeft. Dit negatieve effect is overigens niet sterker dan wanneer ouders andere vormen van straf even zo vaak inzetten, zoals verbale straf, apart zetten of hun leuke dingen onthouden. De manier waarop ouders de straf uitdelen is van invloed op de gevolgen van de straf. Het gaat dan niet alleen om de frequentie, maar ook om het vooraf waarschuwen of niet, de vraag of een dergelijke straf systematisch of incidenteel plaatsvindt en of het wel of niet hardhandig gebeurt.

Waar de onderzoekers het niet over eens zijn is de vraag of de gevolgen van lijfstraffen voornamelijk schadelijk of gunstig zijn voor de ontwikkeling van kinderen. Zo concludeert Larzelere dat fysiek straffen bij kinderen tussen 2 en 6 jaar leidt tot directe gehoorzaamheid en een vermindering van agressief gedrag. Gershoff vindt echter aanwijzingen dat het negatieve invloed heeft op de ouder-kindrelatie en leidt tot agressief gedrag op latere leeftijd (in: Benjet en Kazdin 2003).

Invloed van cultuur

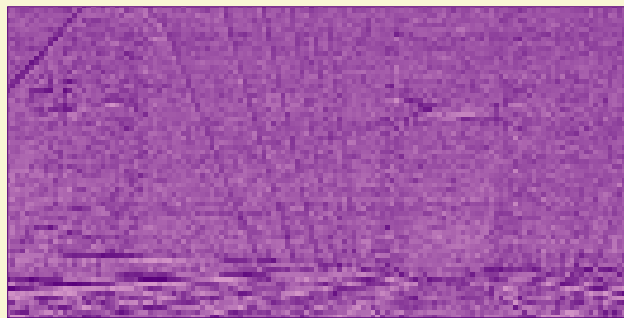
Larzelere heeft de invloed van de culturele context op de gevolgen van fysieke straf bestudeerd. Hij stelt dat de langetermijneffecten van fysieke bestraffing ('moderate spanking') cultuurspecifiek zijn. In Afro-Ameri-

kaanse gezinnen blijkt fysieke bestraffing op lange termijn neutrale of juist gunstige effecten te hebben op met name antisociaal gedrag, terwijl het effect bij blanke Amerikaanse gezinnen voornamelijk negatief is.

Ook Musschenga (2005) verwijst naar onderzoeken uit de Verenigde Staten waarin gekeken is naar verschillen in opvoedingsstijlen van blanke Amerikanen, Latino's en zwarte Amerikanen. Een van de uitkomsten van deze onderzoeken is dat zwarte kinderen die regelmatig lichamelijke straf krijgen daar anders op reageren dan blanke kinderen. In tegenstelling tot zwarte kinderen reageren blanke kinderen vooral met agressie. De verklaring die de onderzoekers daarvoor geven is dat blanke kinderen die geslagen worden dit niet kunnen verenigen met het beeld dat zij hebben van een goede ouder. Voor zwarte kinderen is fysieke straf een onderdeel van een goede opvoeding. Wat zwarte kinderen behoedt voor negatieve gevolgen van lijfstraffen is dat deze gecombineerd worden met het geven van veel warmte en liefde. Volgens Musschenga is het onmogelijk vast te stellen of lijfstraffen schadelijk zijn voor kinderen zonder het gehele familiesysteem, het functioneren van het kind en andere gedragingen van ouders erbij te betrekken. Zo zouden het gebruik van argumenten en koesterend gedrag een buffer kunnen vormen tegen mogelijke schadelijke gevolgen van lijfstraffen.

Hermanns (2002) stelt in dit verband dat een dergelijke invalshoek in multicultureel Nederland niet vergeten mag worden. Het geven van tikken aan kinderen heeft zowel voor de ouders als de kinderen zelf in bijvoorbeeld Antilliaanse gezinnen een andere betekenis en lading dan in de meeste autochtone gezinnen. Volgens Pels (2002) stelt Baumrind dat de gevolgen van lichamelijke straf op de ontwikkeling van kinderen sterk samenhangen met de betekenis die ouders en kinderen eraan geven. Wat in westerse kring al snel wordt ervaren als ouderlijke heerszucht en agressie, kan elders gelden als teken van ouderlijke betrokkenheid.

Als fysieke straf uit de hand loopt en ontardt in kindermishandeling, kunnen de gevolgen verstrekkend zijn. Kinderen kunnen er lichamelijk letsel aan overhouden, ontwikkelingsstoornissen opdoen, emotionele problemen ontwikkelen en er zelfs aan overlijden (Wolzak 2003).

Conclusie

Al met al is het niet vastgesteld dat fysieke straf *niet* schadelijk is voor de ontwikkeling van kinderen. Uit onderzoek blijkt alleen dat het niet schadelijk hóeft te zijn als het is ingebed in een opvoeding en context die verder liefdevol en warm is. Niettemin is het beter als ouders andere opvoedingsmiddelen inzetten om hun kinderen te corrigeren en positief gedrag van hun kinderen stimuleren. Voor beroepskrachten is het hoe dan ook van belang per geval na te gaan wat de betekenis is van fysiek straffen voor de kinderen en de ouders en in welke context dit plaatsvindt.

Risicofactoren

Uit onderzoek is een aantal factoren bekend die de kans op problematische opvoedingssituaties en kindermishandeling vergroten. Deze zogenoemde risicofactoren worden afgeleid uit empirisch onderzoek onder grote groepen kinderen en ouders. Op groepsniveau vergroten deze factoren de kans op het ontstaan van opvoedingsproblemen en kindermishandeling. In individuele situaties zijn echter uiteenlopende combinaties van factoren mogelijk. De aanwezigheid van risicofactoren leidt niet automatisch tot een problematische opvoedingssituatie. Beschermende factoren, zoals opvoedingscompetentie en

sociale steun, kunnen tegenwicht bieden zodat problemen niet ontstaan of zaken niet uit de hand lopen.

In de literatuur worden vaak vijf groepen risicofactoren onderscheiden: factoren bij het kind, bij de ouders/opvoeders, het gezin, de socio-economische context en bij de culturele context van het gezin (Baartman 1996; Berger e.a. 2004; Fontes 2005). Een aantal van deze risicofactoren is in verhoogde mate aanwezig bij in Nederland wonende, niet-westerse allochtonen.

Zij zijn vooral te vinden binnen de gezinskenmerken en kenmerken die te maken hebben met de socio-economische context en culturele context van de gezinnen.

Risicofactoren bij:

1 Het kind

Sommige kinderen hebben een grotere kans mishandeld te worden dan andere kinderen. Het gaat dan om kinderen die door lichamelijke beperkingen, gedrags- of ontwikkelingsproblemen extra zorg en aandacht van ouders vragen. Voorbeelden zijn drukke kinderen en kinderen met een handicap. De mate waarin een kind als extra last worden ervaren kan per cultuur verschillen. Zo zien mensen in bepaalde (sub)culturen gehandicapte kinderen als een straf van Allah (Korbin 1991; Rensen 1992).

2 De opvoeders

Hierbij gaat het om het persoonlijk functioneren van de ouders, hun opvattingen, percepties en kennis over het kind en opvoeding, en om de ontwikkelingsgeschiedenis van de ouder. Voorbeelden zijn psychische problemen, verslaafd zijn aan alcohol of drugs, (te) jong ouder worden en een gebrek aan pedagogische kennis en vaardigheden. Volgens Pels (2000) is het ontbreken van een warm, steunend klimaat, in combinatie met een harde, autoritaire stijl van controle de belangrijkste risicofactor in de (gezins)opvoeding. Mede als gevolg hiervan kan sprake zijn van spanningen en gezagsconflicten tussen de generaties. Ook een negatieve beleving van de opvoeding, bijvoorbeeld door opvoedingsonzekerheid, kan ouders in hun gedrag, en daarmee kinderen in hun ontwikkeling, in ongunstige zin beïnvloeden.

3 Het gezin

Hierbij gaat het om het gezinsklimaat, de gezinsgrootte en gezinssamenstelling. Voorbeelden zijn ernstige huwelijksproblemen tussen de ouders, een groot gezin en mishandeling van de ene ouder door de andere ouder. Gezinsgrootte blijkt een risicofactor voor kindermishandeling te zijn. In niet-westerse allochtone gezinnen ligt het kindertal gemiddeld hoger dan onder autochtonen. Vooral Marokkaanse gezinnen zijn gemiddeld groot. 45% van de gezinnen heeft drie of meer kinderen tegenover 22% van de Nederlandse gezinnen. 31% van de Turkse gezinnen heeft drie of meer kinderen (Distelbrink en Hooghiemstra 2005).

Eenoudergezinnen hebben vaker opvoedingsproblemen dan tweeoudergezinnen (Zeijl e.a. 2005). In Nederlandse, Turkse en Marokkaanse gezinnen is een van de zes gezinnen een eenoudergezin. Surinaamse en Antilliaanse gezinnen bestaan vaker uit eenoudergezinnen. Binnen de Surinaamse groepering komen eenoudergezinnen vooral voor onder Creolen. Begin 2004 was 51% van de Antilliaanse gezinnen en 45% van de Surinaamse gezinnen een eenoudergezin.

4 De socio-economische context

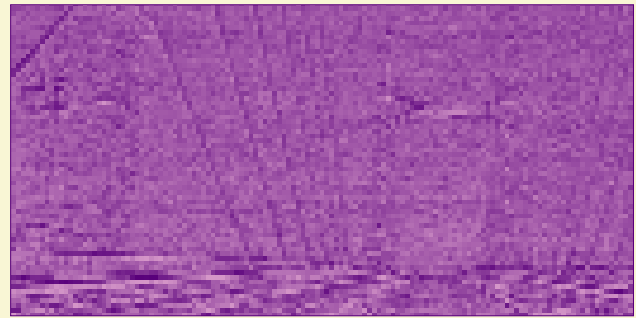
De socio-economische context bestaat uit het opleidingsniveau van de ouders en de financiële en materiële omstandigheden waarin gezinnen verkeren. Gezinnen waarin mishandeling plaatsvindt, worden vaak gekenmerkt door een opeenstapeling van problemen als werkloosheid, weinig inkomen en slechte huisvesting. Ook sociale omstandigheden waarin gezinnen verkeren, zoals de confrontatie met racisme en discriminatie, sociale isolatie, het wonen in buurten met hoge criminaliteitscijfers zijn risicofactoren die het ontstaan van opvoedingsproblemen en/of kindermishandeling bevorderen. Onderzoek laat zien dat opvoedingsproblemen vaker voorkomen bij laagopgeleide ouders, niet-westerse ouders en ouders die onder de armoedegrens leven (Zeijl, Crone e.a. 2005).

Het gemiddelde inkomen van allochtone gezinnen is lager dan van autochtone gezinnen. In 2001 lag het beschikbare huishoudinkomen van Turkse en Marokkaanse gezinnen gemiddeld 30% onder dat van autochtone gezinnen. Hoewel de verschillen tussen etnische groepen minder zijn bij jongere ouders, blijft ook het inkomen van gezinnen van jonge ouders van Turkse en Marokkaanse afkomst gemiddeld nog 20% achter bij dat van autochtone gezinnen (Distelbrink en Hooghiemstra 2005).

Allochtone gezinnen hebben naar verhouding veel geldzorgen. Van de Nederlandse twee-oudergezinnen zegt 8% moeilijk tot zeer moeilijk rond te kunnen komen. 53% van de Turkse, 42% van de Marokkaanse, 27% van de Surinaamse en 33% van de Antilliaanse twee-oudergezinnen rapporteert geldzorgen te hebben. Bij de eenoudergezinnen liggen deze percentages hoger: van de Nederlandse eenoudergezinnen heeft een derde moeite met rondkomen, van de allochtone eenoudergezinnen heeft ongeveer de helft (Antillianen) tot ruim twee derde (Turkse gezinnen) bijna voortdurend geldzorgen (Distelbrink, Lucassen en Hooghiemstra 2005; Distelbrink en Hooghiemstra 2005).

5 De culturele context

Het gaat hierbij om waarden, normen, opvoedingsdoelen en opvoedingsmiddelen binnen gezinnen, die volgens de normen in de Nederlandse maatschappij als mishandeling of verwaarlozing worden bestempeld. Een voorbeeld hiervan is een sterk seksespecifieke opvoeding. Dit kan er in sommige

migrantengezinnen toe leiden dat meisjes thuis worden gehouden van school om hun moeder te helpen. Specifiek voor allochtone gezinnen stelt Rensen (1996) dat de belangrijkste achtergrond van een problematische opvoedingssituatie die uiteindelijk kan leiden tot kindermishandeling, verband houdt met de migratie en problemen die zich hierbij voordoen, zoals een veranderde status van de vader zowel binnen als buiten het gezin, heimwee, onzekerheid over het opvoeden in een andere samenleving, racisme, discriminatie en armoede.

Blijkens een recente analyse van de Nederlandse Gezinsraad (Distelbrink en Hooghiemstra 2005) heeft de groei van de tweede generatie allochtonen grote gevolgen voor het toekomstige gezinsleven. Veel meer kinderen zullen in 2015 worden opgevoed door ten minste één ouder die de Nederlandse samenleving beter kent, doordat hij of zij hier is geboren en getogen. Het is volgens de onderzoekers te verwachten dat allochtone gezinnen zich daardoor in de toekomst minder zullen onderscheiden van autochtone gezinnen. Van deze gezinnen zullen meer moeders werken, het opleidingsniveau van met name Turkse en Marokkaanse ouders zal een stuk hoger liggen dan nu, en de beheersing van de Nederlandse taal zal zijn toegenomen. Op grond van deze gegevens is

de verwachting dat risicofactoren en problemen, die verband houden met de migratie, in de toekomst zullen afnemen.

Afwezigheid van een sociaal netwerk

Draagkracht van opvoeders wordt vergroot wanneer zij beschikken over een sociaal netwerk. Sociale netwerken voorzien in steun bij de verzorging of het tijdelijk uitbesteden van kinderen, en geven steun, kritiek en normen bij de opvoeding (Korbin 1991 in: Rensen 1992). Een belangrijk aspect van het sociale netwerk is het kunnen delen van opvoedingsverantwoordelijkheden met anderen, zoals dat in veel culturen in de herkomstlanden van niet-westerse allochtonen in Nederland de gewoonte is. Hierdoor wordt de kans verkleind dat opvoedingssituaties escaleren en leiden tot mishandeling of verwaarlozing.

Als gevolg van de migratie is voor veel migrantengezinnen in Nederland het sociale netwerk weggevallen. Opvoeders in deze gezinnen moeten daardoor allerlei spanningen die met de migratie samenhangen alleen verwerken en komen ook alleen voor de opvoeding te staan. Daarnaast is er weinig sociale controle doordat er weinig contact is met familie en buren. Door het ontbreken van een sociaal netwerk neemt de kans op verwaarlozing en mishandeling toe, ook al omdat deze gezinnen vaak in slechte maatschappelijke omstandigheden terechtkomen (Korbin 1991; Kromhout 1996).

Conclusie

Kindermishandeling komt in alle culturen en alle lagen van de bevolking voor en is dus niet specifiek een probleem van bepaalde groepen. Wel is het zo dat bepaalde groepen door allerlei factoren een verhoogd risico hebben van problematische opvoedingssituaties en/of kindermishandeling. Kindermishandeling kan het gevolg zijn van problemen op verschillende gebieden. Hoe meer negatieve of stressgevendende factoren bij ouder, kind of omgeving aanwezig zijn, hoe groter de kans op kindermishandeling wordt (Belsky 1984). In de meeste gevallen is een cumulatie van risicofactoren én de afwezigheid van voldoende beschermende factoren nodig om opvoedingsproblemen te doen ontstaan die kunnen leiden tot kindermishandeling.

Dat blijkt bij veel niet-westerse allochtonen het geval. Zij lijden bijvoorbeeld onder een slechte economische positie, hebben geen sociaal netwerk, hebben last van racisme/discriminatie en zijn vaak onzeker over het opvoeden van hun kinderen binnen twee culturen. Deze risicofactoren versterken elkaar en kunnen bijdragen aan gevoelens van isolement, machteloosheid en hulpeloosheid (Van Dijk en Nienhuis 1997). In dergelijke omstandigheden kunnen ouders zich vastklampen aan corrigerende opvoedingsmaatregelen die ze uit hun verleden kennen en proberen hun positie met traditioneel gezag en strengheid vast te houden (Budding 1999). Juist de combinatie van stressvolle ervaringen, persoonlijke problemen en gebrek aan sociale ondersteuning kan het evenwicht tussen draaglast en draagkracht van de ouders verstoren. Hierdoor kunnen opvoedingsproblemen ontstaan, die op hun beurt kunnen escaleren in mishandeling en verwaarlozing.

Opvoedingsvragen en -problemen van ouders

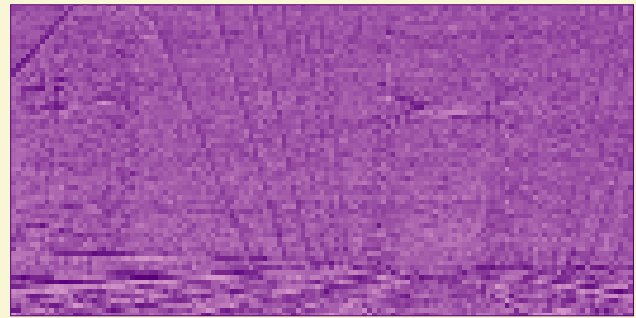
Omdat opvoedingsproblemen een voorportaal kunnen zijn voor mishandeling is inzicht in opvoedingsvragen en -problemen van ouders van belang. De opvoedingsvragen van ouders zijn in verschillende onderzoeken aan de orde gesteld (Rispen e.a. 1996; Leseman e.a. 1998; Pels 2000; Leseman en Hermanns, 2002; Zeijl e.a. 2005).

Uit het onderzoek van het SCP (Zeijl, Crone e.a. 2005) blijkt dat volgens artsen en verpleegkundigen in de jeugdgezondheidszorg de voornaamste oorzaak van opvoedingsproblemen het gedrag van kinderen is, gevolgd door beperkte opvoedvaardigheden van ouders. Ouders blijken ook vragen te hebben over de opvoeding van hun kinderen. Uit het onderzoek van Leseman e.a. (1998) bleek bijvoorbeeld dat 93% van de ouders een of meer vragen heeft over de opvoeding van de kinderen. Als ouders die vragen als belastend ervaren, heeft 73% van hen behoefte aan informatie of steun van anderen. 43% van de ouders die behoefte heeft aan steun vindt dat niet of onvoldoende in het eigen sociale netwerk en ook niet bij professionals of voorzieningen in de wijk. Er blijken daarbij grote verschillen te bestaan tussen ouders met diverse culturele achtergronden. Zo heeft volgens dit onderzoek ruim 60% van de Marokkaanse en meer dan 50% van de Turkse ouders een onvervulde behoefte aan opvoedingsondersteuning, tegenover 35% van de Nederlandse ouders.

De meest genoemde vragen en problemen in het onderzoek van Leseman e.a. (1998) zijn:

Door ouders genoemde opvoedingsmoeilijkheden	Percentage
Moeilijk gedrag	69%
Aanpak opvoeding in het algemeen	52%
Lichamelijke ontwikkeling en gezondheid	50%
Omgaan met andere kinderen en emoties	48%
Vrijtijdsbesteding	46%

(bron: www.opvoedingsondersteuning.info)

Dit onderzoek laat zien dat de meeste vragen van ouders betrekking hebben op moeilijk gedrag van hun kinderen. Ook de andere onderzoeken laten dit beeld zien. Specifieke vragen en problemen die in de verschillende onderzoeken genoemd worden hebben betrekking op:

- 1 Ongehoorzaam gedrag van het kind: niet of slecht luisteren, zich niet aan regels houden.
- 2 Druk of agressief gedrag van het kind
- 3 Grenzen stellen, straffen en belonen
- 4 Ontwikkeling van het kind, zoals zindelijkheid en driftbuien
- 5 Gezondheid van het kind, zoals slapen en eten.

(Snijders 2006).

Culturele verschillen in opvoedingsvragen

Zowel Nederlandse, Marokkaanse als Turkse ouders hebben vragen over en problemen met het omgaan met lastig gedrag van hun kinderen, zoals niet willen eten, slapen of luisteren. Dit blijkt uit onderzoek van Leseman en Hermanns (2002) naar vragen van ouders uit verschillende etnisch-culturele gemeenschappen. 46% tot 49% van de Nederlandse ouders en 57% tot 64% van de Marokkaanse en Turkse ouders heeft vragen over hoe om te gaan met dergelijke lastige gedragingen.

Pels (2000) stelt dat vragen en twijfels van opvoeders, behalve op het gebied van onderwijs-ondersteuning van kinderen, sterk gericht zijn op de controle van (oudere) kinderen in een culturele context waarin autonomie de voornaamste opvoedingswaarde is geworden. Omdat allochtone ouders relatief meer aan conformiteit hechten dan autochtone ouders, zijn hun vragen over opvoeden in Nederland ook meer hierop toegespitst.

Conclusie

Opvoedingsproblemen en gebrekkige opvoedingsvaardigheden van ouders zijn risicofactoren voor kindermishandeling. Uit onderzoeken blijkt het omgaan met lastig gedrag van kinderen het meest voorkomende probleem van ouders te zijn. In verband hiermee ervaren ouders ook problemen met het stellen van regels en grenzen, en met straffen en belonen. Van de ouders die het gedrag van hun kinderen als belastend ervaren heeft een hoog percentage behoefte aan informatie en steun. Om te voorkomen dat problemen escaleren en ouders (nog meer) hun toevlucht zoeken in fysieke bestraffing is het van groot belang om in deze behoefte te voorzien.

Om de pedagogische kennis en vaardigheden van ouders te vergroten zijn regels en grenzen stellen en straffen en belonen bij uitstek onderwerpen die in het kader van preventie van kindermishandeling van belang zijn en een aangrijpingspunt vormen voor de ondersteuning van ouders.

Diversiteit in ondersteuning

Om individuele gezinnen een geschikt aanbod te kunnen doen, is het belangrijk de achtergrond van het 'slaan' te achterhalen. Fontes (2005) stelt dat er een onderscheid gemaakt moet worden tussen eenmalige, uit de hand gelopen fysieke mishandeling door een ouder die zijn kind wilde straffen maar bijvoorbeeld per ongeluk letsel veroorzaakte, en stelselmatig opzettelijk geweld waarbij fysieke en geestelijke schade het gevolg zijn. Beide moeten vanzelfsprekend serieus genomen worden. De aanpak is echter verschillend. In het eerste geval zijn (opvoedings)voorlichting en stressreductie waarschijnlijk de meest voor de hand liggende oplossingen, terwijl in het tweede geval een meer intensieve behandeling noodzakelijk is voordat vaardigheidstraining zal aanslaan.

Bovendien is het belangrijk om na te gaan of ouders hun kinderen af en toe een tik geven, omdat dat binnen hun cultuur een geaccepteerd opvoedingsmiddel is. Voor het aanbod aan ouders maakt het uit of zij zich ervan bewust zijn dat bepaalde straffen hier niet zijn toegestaan en bereid zijn over alternatieven na te denken (Fontes 2005). Ook bij deze ouders kan wellicht worden volstaan met opvoedingsvoorlichting waarbij zij alternatieven aangereikt krijgen voor het corrigeren van regel-overtredend gedrag van hun kinderen.

Omdat veel ouders (soms) behoefte blijken te hebben aan steun en sommige kinderen begeleiding nodig hebben, is het belangrijk dat er naast informele steun ook formele opvoedingsondersteuning beschikbaar is. In de meeste gevallen zijn ouders met een goed advies weer voldoende toegerust om de situatie verder zelf te

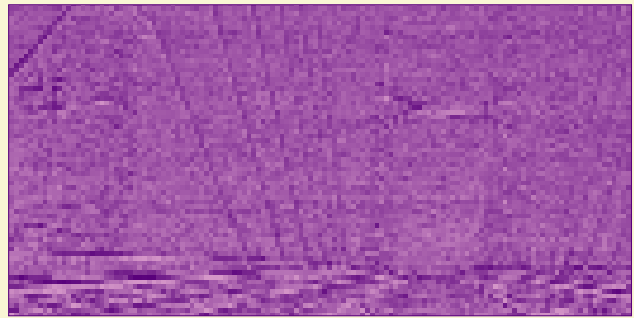
verbeteren. Daarmee heeft opvoedingsondersteuning een belangrijke preventieve functie. Door tijdig en adequaat op vragen en behoeften van ouders en kinderen in te spelen, kunnen ernstige gezinsproblemen worden voorkomen.

Aanbod opvoedingsondersteuning

Onderzoek naar de preventie van kindermishandeling benadrukt het belang van vaardigheidstrainingen om ouders pedagogisch meer competent te maken en (niet-schadelijke) vormen van disciplineren aan te leren (Sanders, Cann en Markie-Dadds 2003). Vroegtijdige opvoedingsondersteuning is van belang om opvoedingsproblemen – met in het ergste geval kindermishandeling – te voorkomen (Baartman 1993; Bouwmeester-Landweer 2006). Hoewel gebrekkige opvoedingsvaardigheden niet altijd de oorzaak zijn van kindermishandeling, is het toch belangrijk om hierin te investeren. Goed ouderschap is namelijk een belangrijke, en bovendien beïnvloedbare, beschermende factor in de ontwikkeling van kinderen.

Behalve ondersteuning die geboden wordt vanuit opvoedbureaus en via opvoedspreekuren is er een aantal programma's en cursussen beschikbaar die ouders helpen bij het opvoeden van hun kinderen. Sommige methodieken richten zich op alle ouders, andere richten zich op geselecteerde risicogezinnen. Bovendien hebben sommige programma's speciale voorzieningen voor allochtone gezinnen. We geven hier een beknopt overzicht van preventieve interventies, die alle gericht zijn op het versterken van de opvoedingsvaardigheden en het gezinsmanagement van ouders.

De hiergenoemde interventies voldoen aan criteria die gesteld worden aan effectieve jeugdinterventies en staan uitgebreider beschreven in de databank effectieve jeugdinterventie van het Nederlands Jeugdinstituut / NJi, www.jeugdinterventies.nl.

Interventies met specifieke voorzieningen voor allochtone doelgroepen

- **Peuter in zicht!**

Dit is een cursus voor autochtone en allochtone ouders met kinderen van 2 tot 4 jaar. De cursus bestaat uit drie bijeenkomsten en is gericht op het vergroten van de opvoedingsvaardigheden van ouders. Het doel is dat ouders hun kind adequaat leren steunen, stimuleren en sturen in de dagelijkse opvoedsituatie. De cursusmaterialen zijn beschikbaar in het Nederlands, Turks en Marokkaans-Arabisch.

- **Opvoeden & Zo**

Opvoeden & Zo is een cursus in opvoedingsvaardigheden voor ouders van kinderen in de basisschoolleeftijd (4 tot 12 jaar). De cursus richt zich in eerste instantie op autochtone en allochtone ouders in achterstandssituaties. Dat wil zeggen ouders met lage inkomens en lage opleidingen. Primaire doel van de cursus is het voorkomen van opvoedings- en ontwikkelingsproblemen bij kinderen door in te spelen op opvoedingsvragen en -onzekerheden van ouders.

Opvoeden & zo bestaat uit zes bijeenkomsten waarin verschillende opvoedingsvaardigheden aan de orde komen.

De cursusmaterialen zijn beschikbaar in het Nederlands, Turks, Marokkaans-Arabisch en Papiaments.

- **Beter omgaan met pubers**

Beter omgaan met pubers is een opvoedingscursus voor laagopgeleide ouders van pubers (12 tot 18 jaar). Door ouders in een vroeg stadium steun te bieden bij de opvoeding van hun opgroeiende kinderen moet deze interventie voorkomen dat problemen escaleren en dat ouders een beroep moeten doen op de hulpverlening. De cursus bestaat uit zes vaste groepsbijeenkomsten. Onderwerpen zijn o.a. positieve aandacht en manieren van opvoeden, grenzen stellen, straffen en ruzie voorkomen. De cursusmaterialen zijn in het Nederlands, Turks, Marokkaans-Arabisch, Berbers en Papiaments.

- **Home Start**

Home Start is een gezinsgericht preventieprogramma voor gezinnen met ten minste één kind van 6 jaar of jonger. Het programma wil voorkomen dat alledaagse problemen van ouders met jonge kinderen uitgroeien tot ernstige en langdurige problemen. Ervaren vrijwilligers bieden ouders thuis ondersteuning en praktische hulp bij gezins- en opvoedingstaken. *Home Start* heeft voorlichtingsmateriaal in verschillende talen en cursusmateriaal voor begeleiders die met allochtone gezinnen gaan werken.

Interventies zonder specifieke voorzieningen voor allochtone doelgroepen

- **Moeders Informeren Moeders (MIM)**

MIM is een programma voor voorlichting en opvoedingsondersteuning van moeders met een eerste kind tussen 0 en 18 maanden. De bedoeling is het zelfvertrouwen, de zelfredzaamheid en het zelfzorgvermogen van de moeders te vergroten en hun sociale netwerk te versterken.

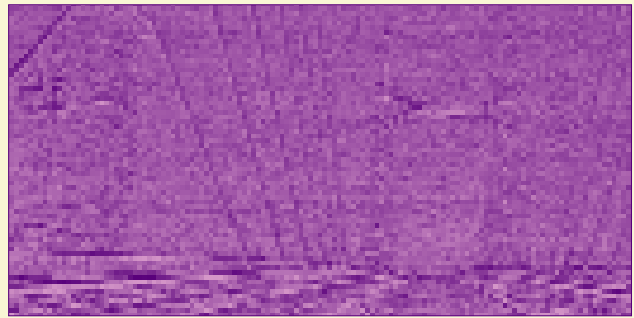
- **Triple P (Positive Parenting Program)**

Triple P is een integraal, effectief gebleken Australisch programma van opvoedingsondersteuning. Doel is het voorkomen van (ernstige) emotionele en gedragsproblemen bij kinderen. Het programma bestaat uit vijf niveaus (van licht tot intensief) en is geschikt voor ouders met kinderen in verschillende leeftijdsgroepen (0 tot 18 jaar).

Triple P is erop gericht ouders vaardigheden te leren om een positief opvoedingsklimaat te creëren.

- **VoorZorg**

VoorZorg is een interventie waarin op systematische wijze de risicofactoren worden aangepakt die tijdens de zwangerschap en de eerste levensjaren de ontwikkeling van kinderen bedreigen. Het programma is bestemd voor gezinnen waar veel risicofactoren aanwezig zijn, bijvoorbeeld een laag inkomen, weinig opleiding, psychische problemen of ouders die zelf in hun jeugd zijn mishandeld. VoorZorg bestaat uit een intensief schema van huisbezoeken door ervaren verpleegkundigen uit de jeugdgezondheidszorg, gericht op onder andere de rol van de ouder als opvoeder in de verzorging van en interactie met het kind, en op de gezondheid van de moeder.

- **Stevig Ouderschap**

Het preventieproject *Stevig Ouderschap* is een intensief opvoedingsondersteunend programma, gericht op gezinnen met pasgeboren kinderen. Geselecteerde gezinnen krijgen, naast de gebruikelijke zorg op de consultatiebureaus, intensieve opvoedingsondersteuning van een gespecialiseerde wijkverpleegkundige. Doel van het programma is het voorkomen van opvoedingsproblematiek en kindermishandeling. Naast een luisterend oor krijgen de ouders informatie en opvoedingsvaardigheden aangereikt. De kern van het programma is dat ouders zelf sterker worden in hun ouderschap.

Literatuur

- Baartman, H.E.M. (1993). *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoontes en hardhandige opvoeders*. Utrecht: SWP
- Baartman, H.E.M. (1996). *Opvoeden kan zeer doen: over oorzaken van kindermishandeling, hulpverlening en preventie*. Utrecht: SWP
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: a process mode. *Child Development*, 55, p. 83-96
- Benjet, C. en E. Kazdin. (2003). Spanking children: the controversies, findings, and new directions. *Clinical Psychology review* 23 (2003), p. 197-224
- Berger, M., I. ten Berge en E. Geurts (2004). *Samenhangende hulp. Interventies voor mishandelde kinderen en hun ouders*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn / NIZW
- Bouwmeester-Landweer, M. (2006). *Early Home Visitation in Families at Risk for Child Maltreatment*. Rotterdam: Optima Grafische Communicatie
- Budding, M. (1999). Kindermishandeling in vluchtelingengezinnen. Een inventarisatie van preventie-activiteiten in asielzoekerscentra. *VKM Magazine*, jrg.13, nr.3, p. 5-6
- Dijk, R. van, en G. Nienhuis (1997) *Gezinnen op de vlucht: opvoeders onder druk*. *VKM Magazine*, jrg.11, nr.1, p. 4-5.
- Distelbrink, M. (1998) *Opvoeding in Surinaams-Creoolse gezinnen in Nederland*. Assen: Van Gorcum
- Distelbrink, M. en E. Hooghiemstra (2005) *Allochtone gezinnen. Feiten en cijfers*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad (NGR)
- Distelbrink, M., N. Lucassen en E. Hooghiemstra (2005). *Gezin Anno nu. Werkdocument 9*. Den Haag: Raad voor maatschappelijke ontwikkeling
- Fontes, L.A. (2005) *Child Abuse and Culture. Working with diverse families*. New York: Guilford Publications
- Hermanns, J. (2002). Pedagogisch bedoelde tikken en andere klappen. *Kinderen en adolescenten*. februari 2002, p. 100-101
- Hermanns, J. en P. Leseman (2002). Vragen van ouders over de opvoeding en ontwikkeling van hun kinderen in drie etnisch-culturele gemeenschappen. *Pedagogisch Tijdschrift* 2002 (27), nr. 4, p. 253-275
- Korbin, J.E. (1991). Cross-cultural perspectives and research directions for the 21st century. *Child Abuse & Neglect*, Vol.5, Supp.I., p. 67-77
- Kromhout, M (1996). *Verwaarloosde kinderen. Opvattingen uit het veld*. Leiden: PEWA / Rijksuniversiteit Leiden
- Leseman, P., M. Fahrenfort, e.a. (1998). *De Experimenten Opvoedingsondersteuning: leermomenten en toekomstperspectieven. Samenvatting van de onderzoeksresultaten en aanbevelingen*. Amsterdam/Den Haag: SCO Kohnstamm Instituut/B & A Groep Beleidsonderzoek en -advies
- Musschenga, B. (2005) Het gebruik van lijfstraffen in de opvoeding: tolereren of niet?. In: Baartman, H., R. Bullens en J. Willems (red.) *Kindermishandeling: de politiek een zorg* Amsterdam: SWP
- Nijsten, C. (2000) *Opvoedingsgedrag*. In: Pels, T. (red.) (2000). *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en pedagogische afstemming tussen gezin en school*. Assen: Van Gorcum
- Nijsten, C. (1998). *Opvoeding in Turkse gezinnen in Nederland*. Assen: Van Gorcum
- Pels, T. (2002). Zonder betrokkenheid zijn kinderen slechter af. *Pedagogiek in praktijk*, april 2002

Pels, T. (red.) (2000). *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en pedagogische afstemming tussen gezin en school*. Assen: Van Gorcum

Pels, T. e.a. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan*. Assen: Van Gorcum

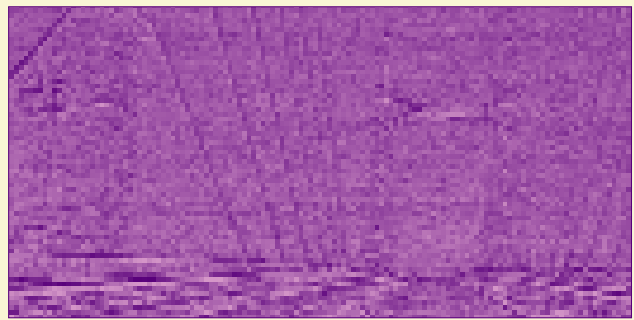
Rensen, H.B.H. (1992). Kindermishandeling en allochtone gezinnen. In: Baartman H. en A. van Montfoort (red.) *Kindermishandeling. Resultaten van multidisciplinair onderzoek*. Utrecht: Data Medica, p. 229-244

Rensen, H.B.H. (1996). Allochtonen en kindermishandeling. *Tijdschrift voor Kindergeneeskunde*, 64, p.163-168.

Rispens, J., J.M.A. Hermanns e.a. (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum

Sanders, M.R., W. Cann en C. Markie-Dadds (2003). *The Triple P Positive Parenting Program: A universal population level approach to the prevention of child abuse*. *Child Abuse Review* Vol. 12: p. 155-171

Snijders, J. (2006). *Factsheet Ouders en hun behoeften aan opvoedingsondersteuning*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn / NIZW

Wolzak, A. (2006). *Adviezen en Meldingen over Kindermishandeling in 2005. Analyse van de landelijke totalen. Rapportage aan de AMK's*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn / NIZW

Wolzak, A. (2003). *Kindermishandeling: signaleren en handelen. Basisinformatie voor mensen die werken met kinderen*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn / NIZW

Wolzak, A. en I. ten Berge (2005). *Kindermishandeling: de aanpak in Nederland*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn / NIZW

Zeijl, E., M. Crone, M. e.a (2005). *Kinderen in Nederland*. Den Haag/Leiden: Sociaal en Cultureel Planbureau / TNO-Kwaliteit van Leven

Websites

www.jeugdinterventies.nl

www.kindermishandeling.info

www.opvoedingsondersteuning.info

Colofon

© 2006 Nederlands JeugdInstituut / Nji

Het Nederlands Jeugdinstituut / Nji gaat op 1 januari 2007 van start en wordt gevormd door NIZW Jeugd en de afdeling Jeugd van het NIZW International Centre.

Tekst: Edith Geurts, Deniz Ince

Met dank aan Marianne Berger (NIZW), Geraldien Blokland (NIZW), Patricia Ohlsen (JSO), Ben Rensen (GGD-Utrecht), Adrie Wolzak (NIZW) en Tom van Yperen (NIZW) voor hun kritische en opbouwende commentaar.

Voor meer informatie of vragen kunt u bellen naar:

Infolijn Nederlands Jeugdinstituut

Postbus 19152

3501 DD Utrecht

Telefoon: (030) 230 65 64

(werkdagen van 9.00 – 13.00 uur)

Van deze factsheet staat een pdf-uitgave op

www.kindermishandeling.info en

www.opvoedingsondersteuning.info